

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ З
ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ ЗАСОБАМИ АРТПЕДАГОГІКИ»**

Виконала: студентка 2 курсу
групи SoO2-M21z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
за освітньо-професійною програмою
Спеціальна освіта
(Олігофренопедагогіка)
Московець Тетяна Володимирівна

Керівник: **Дідик Н.М.**,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри спеціальної та
інклюзивної освіти

Рецензент: **Логвіна О.А.**,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної та
практичної психології

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ ЗАСОБАМИ АРТПЕДАГОГІКИ.....	7
1.1. Визначення поняття «артпедагогіка» у психолого-педагогічній літературі.....	7
1.2. Особливості розвитку мовлення дошкільників з порушеннями інтелектуального розвитку.....	18
1.3. Методи і засоби артпедагогіки у роботі з дошкільниками з порушеннями інтелекту.....	26
Висновки до розділу 1.....	46
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ ЗАСОБАМИ АРТПЕДАГОГІКИ.....	48
2.1. Експериментальне дослідження розвитку мовлення дошкільників з порушеннями інтелекту.....	48
2.2. Програма розвитку мовлення дошкільників з порушеннями інтелектуального розвитку засобами артпедагогіки	54
Висновки до розділу 2.....	71
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77
ДОДАТКИ.....	85

ВСТУП

Одним з головних завдань виховання та навчання дітей дошкільного віку є розвиток мовлення. Рівень розвитку мовлення має значний вплив на подальші успіхи дитини при навчанні у школі, її соціальну адаптацію. Одним із напрямів корекційної роботи з дітьми з порушеннями мовлення є артпедагогіка.

Сьогодні актуальним є застосування інноваційних інтерактивних методів в освітньому процесі, можливість особистісного розвитку, набуття учнями нових компетентностей. Артпедагогіка має потужний потенціал, що дозволяє кардинально змінювати підходи в освітньому процесі на орієнтацією його, в першу чергу, на життєтворчість та розвиток креативності учня. Такі заняття мають значний розвиваючий та виховний вплив. Методи артпедагогіки активно застосовуються в закладах освіти як навчально-виховні експериментальні моделі.

На сьогоднішній день накопичений багатий досвід використання артметодів у роботі вчителя-логопеда з дітьми, зокрема, дошкільного віку. Для корекційної роботи з дітьми з порушеннями мовлення можливо використовувати адаптовані до дітей дошкільного віку арт-методи, які включають в себе значний потенціал, що дає можливість якісно змінити процес розвитку мовлення.

Практичний досвід доводить, що заняття, які включають артпедагогічні технології, дають більший виховний, розвиваючий та навчальний ефект. В особливій символічній формі (через малюнок, гру, казку, музику) можна допомогти дітям дати вихід своїм емоціям, переживанням, отримати новий досвід вирішення конфліктних ситуацій.

Незважаючи на актуальність, зазначена науково-педагогічна проблема не набула розвитку в теорії і практиці навчання дітей.

Ефективність застосування арттехнологій, як засобів психокорекційної роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби, вивчали такі вчені: Л. Аксьонова, С. Андрейчин, Н. Біланик, С. Березка, А. Бойко, О. Боровик, О.

Брикова, Ю. Бугера, О. Вовк, І. Гармаш, Т. Головіна, А. Граборов, Н. Дідик, М. Докторович, Т. Добровольська, Л. Злочевська, М. Євтушина, В. Кащенко, М. Киселева, А. Колупаєва, Л. Комісарова, І. Левченко, З. Ленів, В.Литвиненко, Є. Медведєва, О. Мілевська, О. Мішкулинець, С. Миронова, І. Нагорна, Л. Руденко, Т. Скрипник, М. Федоренко, О. Чеботарьова, М. Шеремет та ін.

Значна кількість робіт присвячена впливу артпедагогіки на дітей із особливими освітніми потребами (А. Биков, І. Бех, В. Бондар, С. Болтівець, Г. Бондаренко, Т. Данилова, Т. Ілляшенко, Г. Іващенко, В. Кондрашин, А. Кігічак, Л. Обухова, Л. Одинченко, А. Панов, В. Синьов, О. Хохліна, Т. Шульга, О. Чебикіна, М. Щибрик та ін.). Використання адаптованих арт-методів в корекційній роботі з дітьми з мовленнєвими порушеннями, з погляду практиків (О. Медведєва, Т. Зінкевич-Євстигнеєва, Т. Грабенко та ін.), має переваги в активізації мовленнєвої діяльності дітей.

Разом з тим, проблема розвитку мовлення дошкільників з порушеннями інтелекту засобами артпедагогіки є малодослідженою. Тому це стало темою нашого дослідження **«Розвиток мовлення дошкільників з порушеннями інтелекту засобами артпедагогіки»**.

Об'єкт дослідження – процес розвитку мовлення дошкільників з порушеннями інтелектуального розвитку.

Предмет дослідження – особливості розвитку мовлення дошкільників з порушеннями інтелектуального розвитку засобами артпедагогіки.

Мета дослідження – вивчити особливості розвитку мовлення дошкільників з порушеннями інтелектуального розвитку засобами артпедагогіки.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати визначення поняття «артпедагогіка» у психолого-педагогічній літературі.
2. Розкрити особливості розвитку мовлення дошкільників з порушеннями інтелектуального розвитку.

3. Експериментально вивчити розвиток мовлення дошкільників з порушеннями інтелекту.

4. Запропонувати та апробувати програму розвитку мовлення дошкільників з порушеннями інтелектуального розвитку засобами артпедагогіки.

Методи дослідження: теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури, констатувальний експеримент (методики «Назви предмет», «Опиши предмет», «Назви дію»); формувальний експеримент (засоби артпедагогіки (казка, логопедична лялька, пальчиковий театр, ігри з піском і манкою)).

Теоретичне значення роботи: теоретичні напрацювання проблеми розвитку мовлення дошкільників з порушеннями інтелектуального розвитку засобами артпедагогіки можуть бути основою для подальших наукових досліджень цієї проблеми і написання відповідних наукових статей.

Практичне значення роботи: отримані результати апробації програми можуть бути використані олігофренопедагогами, психологами, вихователями для розвитку мовлення дошкільників з порушеннями інтелектуального розвитку засобами артпедагогіки.

База дослідження: Комунальний заклад «Мізоцька спеціальна школа І-ІІ ступенів Рівненської обласної ради».

Апробація результатів: опубліковано одну статтю з теми дослідження:

Московець Т. В., Дідик Н. М. Артпедагогіка як засіб розвитку мовлення дошкільників. *Практична психологія: сучасні реалії та перспективи*: Збірник наукових праць за матеріалами ІІ Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (28 вересня 2022 року, м. Кам'янець-Подільський). Київ: КНТ, 2022. С. 109-113.

Взято участь у 3 науково-практичних конференціях: звітній науково-практичній конференції студентів та магістрантів за результатами науково-дослідної роботи у 2021 році; у ІІ Всеукраїнській студентській науково-

практичній конференції «Практична психологія: сучасні реалії та перспективи» (28 вересня 2022 року, м. Кам'янець-Подільський), у Всеукраїнській науково-практичній Інтернет конференції «Актуальні проблеми соціальної роботи: досвід і перспективи» (01 листопада 2022 року, м. Кам'янець-Подільський)

Структура роботи: вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел (84 найменування), трьох додатків. Основний зміст роботи складає 84 сторінки.

ВИСНОВКИ

Теоретико-експериментальне вивчення проблеми дало змогу сформулювати такі висновки:

1. Дошкільний вік – період інтенсивного формування мовлення дитини. Разом з тим, мовлення дошкільників з порушеннями інтелекту розвивається з запізненням, що потребує його корекції. Ефективним засобом для цього виступає артпедагогіка.

Артпедагогіка – це цілеспрямований, контролюючий педагогом процес, який має конкретні дидактичні цілі і вирішує проблеми навчання та виховання з допомогою засобів мистецтва. Тоді як арттерапія є менш контрольованим психологом процесом, що має на меті вирішення психологічних проблем психологічними засобами.

Мета артпедагогіки – пошук, розробка та впровадження засобів, методів і технологій, які сприяють більш якісному та ефективному навчанню і вихованню. Завдання артпедагогіки мають єдині цілі із загальною педагогікою: допомогти дитині навчитися розуміти себе і жити в ладу разом з іншими людьми, пізнати навколишній світ за законами краси і моральності, допомогти особистості в її соціалізації та самореалізації.

Артпедагогіка вирішує такі завдання у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами: формування у дитини естетичного ставлення до навколишнього засобами різних видів мистецтва; формування основ художньої культури, морально-естетичних якостей; оволодіння певними художніми засобами вираження, притаманними різним видам мистецтва, і відображення з їх допомогою своїх почуттів; забезпечення і задоволення потреб у вихованні та навчанні дитини засобами різних видів мистецтва; організація корекційно-компенсуючої, корекційно-розвивальної роботи, заснованої на участі в різноманітних видах художньо-творчої діяльності.

2. Існує залежність мовленнєвого розвитку дітей з порушеннями інтелекту від ступеня їх інтелектуальних порушень. Дошкільники з порушеннями інтелектуального розвитку мають такі особливості розвитку

мовлення: у мовленні дітей присутні проблеми словесно-логічного змісту; труднощі при сприйманні вербальних матеріалів, їм складно зрозуміти взаємозв'язок смислових ланок; наявні порушення звуковимови, які при проведенні корекційної роботи можна виправити; бідний словниковий запас, що є досить примітивний, їм важко застосовувати слова, що означають якості та властивості предметів; низький рівень розвитку діалогічного мовлення, їх спілкування обмежене, не багатослівне, вони не виявляють зацікавленості у нових знайомствах; несформованість монологічного мовлення через недорозвиток операцій мислення, внутрішнє планування порушене; труднощі оволодіння писемним мовленням, звукобуквений аналіз є порушеним, є проблеми при переказі, побудові речень, написанні та ін.

3. Засоби артпедагогіки – це засоби засвоєння нових знань, комунікативних умінь і навичок дітей через мистецтво, творчість, гру. Тому до засобів артпедагогіки належать: казка, музика, пісок, манка, пластилін, гра, театр, логопедична лялька та ін. Залежно від засобів, методами артпедагогіки є арттерапевтичні методи: казкотерапія, музикотерапія, піскова терапія, ігровий метод, імаготерапія, ізотерапія та ін.

4. Метою експериментального дослідження було експериментально дослідити особливості розвитку мовлення дошкільників з порушеннями інтелекту засобами артпедагогіки. Для дослідження мовлення дошкільників з порушеннями інтелекту було підібрано відповідні завдання на виявлення у дітей таких показників: розуміння мови (уміння пізнавати предмети, ознаки, дії, зображені на картинці); уміння розмовляти фразами 3-5 слів; словниковий запас (називати предмети, описувати їх за величиною, формою, кольором, дією); правильна та чітка вимова голосних і приголосних звуків.

Відповідно до виділених показників дослідження мовлення у дошкільників з порушеннями інтелектуального розвитку отримано такі результати: уміння називати предмети, словниковий запас іменників у 64,2% дошкільників з порушеннями інтелектуального розвитку сформовано на середньому рівні, у 35,7% на низькому рівні, лише 7,1% має високий рівень;

уміння описувати предмети, словниковий запас прикметників у 28,6% досліджуваних розвинутий на середньому рівні, у 71,4% - на низькому рівні, а високий рівень відсутній; уміння називати дії, словниковий запас дієслів у 42,9% дошкільників з порушеннями інтелектуального розвитку знаходиться на середньому рівні розвитку, у 57,1% на низькому рівні, а високий рівень відсутній; двослівні, непоширені та аграматичні речення за малюнком склали лише 35,7% дошкільників; 28,6% дошкільників сказали, що їм найбільше подобається гратися; у 92,8% досліджуваних присутня не правильна та нечітка вимова голосних і приголосних звуків у словах; дошкільники розмовляють непоширеними, двослівними або однослівними реченнями, лише у 21,4% респондентів зустрічалися речення у 3 слова; у більшості діти висловлювалися з допомогою підказок, їм важко було описати предмет самостійно.

5. Наша запропонована програма мала на меті розвиток мовлення дошкільників з порушеннями інтелектуального розвитку засобами артпедагогіки. Завдання програми: покращувати у дітей навички комунікативного мовлення; учити дошкільників передавати свій емоційний стан; налагоджувати вербальний контакт, подолати страх спілкування; покращити соціальну адаптацію; вчити складати описові розповіді; розвивати уяву, креативні та артистичні здібності, виховувати любов до усної народної творчості; розвивати увагу та пам'ять; розвивати тактильно-кінетичну чутливість та дрібну моторику, вдосконалити мовленнєві можливості; сприяти розширенню словникового запасу; допомагати засвоїти навички звуко-складового аналізу і синтезу; сприяти розвитку фонематичного слуху і сприйняття; сприяти розвитку зв'язного мовлення, лексико-граматичних уявлень; розвивати артикуляційну та дрібну моторику; розвивати діалогічне мовлення, підвищити рівень комунікативної активності.

Основними засобами розвитку мовлення дошкільників з порушеннями інтелектуального розвитку у запропонованій програмі стали такі засоби

артпедагогіки: казка, малювання, логопедична лялька, ігри з манкою та піском, пальчиковий театр, пластилін, музика.

6. За результатами повторної порівняльної діагностики присутня позитивна якісна та кількісна динаміка у експериментальній групі. Тоді як у контрольній групі позитивних змін не виявлено. Це доводить ефективність проведеного формувального експерименту з розвитку мовлення дошкільників з порушеннями інтелекту засобами артпедагогіки.

Перспективами подальших досліджень є подальше удосконалення корекційно-розвиткової програми подолання порушень мовлення у дітей дошкільного віку засобами артпедагогіки із залученням батьків, вихователів, психологів, логопедів, впровадження її в совітній процес закладу спеціальної загальної середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аршава І.Ф., Корнієнко В.В., Тороп К.С. Соціально-психологічна реабілітація дітей з психофізичними порушеннями засобами арт-терапії. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.* Серія 19. *Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* 2015. Випуск 30. С. 211-218.
2. Белова О. Б. Особливості розвитку мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями. *Медична освіта.* 2021. №1. С. 5–10.
3. Бгажнокова И. М. Воспитание и обучение детей и подростков с тяжелыми и множественными нарушениями развития. Москва : ВЛАДОС, 2007. 239 с.
4. Борак О. Причинна обумовленість порушень у мовленнєвому розвитку в розумово відсталих дітей. *Особлива дитина: навчання і виховання.* 2015. № 4. С. 24–32.
5. Борисенко О. М. Використання казки як засобу розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку. Красилів, 2016. 79 с.
6. Бреусенко-Кузнецов О. А. Казкотерапія: теоретичні основи та застосування у освіті та соціальній роботі. *Наукові студії із соціальної та політичної психології.* Вип. 20 (23). Київ : Міленіум, 2008. С. 3–12.
7. Бугера Ю.Ю., Дідик Н.М. Арттерапевтичні методи в роботі корекційного педагога. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць.* Кам'янець-Подільський: Видавець Панькова А.С.. 2020. №16. С. 36–46.
8. Бурніс А. М. Використання техніки квілінг як одного з методів арт-терапії в реабілітації дітей, хворих на ДЦП. 2015. № 5 (5). С. 30–31.
9. Буслева Е. Н. Особенности логопедической работы в специальной (коррекционной) школе. *Ярославский педагогический вестник.* 2016. № 5. С. 307–315
10. Виготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: *Воображение и творчество в детском возрасте.* СПб.: СОЮЗ, 1997. 96 с.

11. Відлацька Т. Ю. Казкотерапія у роботі з дітьми з особливими потребами. *Міжнародний Центр Наукових Досліджень*. 2017. №1. С. 68-70.
12. Вовк О.А. Соціалізація дітей з особливими освітніми потребами методами арт-терапії. *Дитина з особливими потребами*, 2020. №3 С. 22-25.
13. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 308 с
14. Гаврильчук Л. Ю. Казкоуспіх : збірник дидактичних матеріалів. Тернопіль : Мандрівець, 2019. 80 с.
15. Гармаш І. В. Терапія казками. Київ : Шкільний світ, 2018. 112 с.
16. Гошовська Д. Т. Спеціальна психологія та методика педагогічно-корекційного тренінгу. Луцьк, 2011. 265 с.
17. Гришина А. В. Развитие творческой индивидуальности подростков средствами АРТ-терапии в учреждениях дополнительного образования ; автореф. дис. канд. пед.н. Волгоград 2004.
18. Деркач О. До школи з радістю та інтересом: арттерапія та казкотерапія на допомогу учителю, вихователю, практичному психологу. Вінниця : ВДПУ, 2013. 88 с.
19. Деркач О. Педагогіка творчості: арттерапія та казкотерапія на допомогу вчителю, вихователю, практичному психологу : навч.-метод. посібник. Вінниця : ВДПУ, 2012. 98 с.
20. Деркач О. Феномен арт-педагогіки та її місце у сучасній школі. *Початкова освіта* (Шкільний світ). 2011. № 15. С. 10–12.
21. Деркач О. Я – школяр : формування внутрішньої позиції дошкільника засобами мультимодальної арт-педагогіки. *Дошкільне виховання*. 2013. № 2. С. 12-16.
22. Дермельова В. Ю., Ласточкина О. В. Нетрадиційні техніки ізотерапії у лого-корекційній роботі з дошкільниками. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*: матеріали VI Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (14 квітня 2017 року, м. Суми). Суми : ФОП Цьома С.П. С. 15–18.

23. Дефектологічний словник: навч. посіб. / за ред. В.І. Бондаря, В.М. Синьова. Київ : МП Леся, 2011. 528 с.
24. Добровольская Т.А. Комиссарова Л.Н., Левченко И.Ю., Медведева Е.А. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании. Москва : Академия. 2001. 248 с.
25. Дошкільнята з ООП. Сучасні технології навчання / за ред. Т. Савелюк, Н. Глущенко, Л. Стадник. Київ : Шкільний світ, 2019. 132 с.
26. Замелюк М. І., Міліщук С.О. Арт-педагогіка як засіб розвитку творчої уяви у дітей дошкільного віку. *Молодий вчений*. 2018. № 12. С. 50–54.
27. Енциклопедичний словник з арт-терапії / О.Л. Вознесенська, О.М. Скнар, О.А. Бреусенко-Кузнєцов, О.О. Деркач, Л.В. Мова та ін. Київ : ФОП Назаренко Т.В., 2017. 312 с.
28. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Основы сказкотерапии. СПб.: Речь, 2006. 172 с.
29. Кирилова О. Поняття «арт-педагогіка» у контексті науково-термінологічного апарату професійної педагогіки. *Молодь і ринок*. 2018. № 11. С. 160-163.
30. Киселева М. Арт-терапия в работе с детьми : руководство для детских психологов, педагогов, врачей и специалистов, работающих с детьми. СПб. : Речь, 2006. 160 с.
31. Кобильченко В. В., Омельченко І. М. Спеціальна психологія. Київ : ВЦ «Академія», 2020. 224 с.
32. Козлова А. Рецепти арт-терапії: специфіка терапевтичного впливу. *Психолог*. 2019. №2 (650). С. 4-12.
33. Коновалова Л. М., Ласточкина О. В. Казкотерапія як засіб корекції мовлення дітей дошкільного віку. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*: матеріали VI Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (14 квітня 2017 року, м. Суми). Суми: ФОП Цьома С.П. С. 28-31.

34. Копытин А.И. Методы арт-терапии в инклюзивном образовании. СПб.: Академия постдипломного педагогического образования, 2016. 94 с.
35. Кузнецова Л. В. Основы специальной психологии / Л. В. Кузнецова, Л. И. Переслени, Л. И. Солнцева. М. : Академия, 2005. 236 с.
36. Лалаева Р. И. Нарушения речи и их коррекция у детей с задержкой психического развития / Р. И. Лалаева, Н. В. Серебрякова, С. В. Зорина. М. : ВЛАДОС, 2003. 304 с.
37. Ласточкина О.В. Казкотерапія як засіб корекції мовлення дітей дошкільного віку. 2017. URL : <https://repository.sspu.edu.ua/handle>
38. Ласточкина О., Єременко Л. Творчі ігри як засіб розвитку зв'язного мовлення старших дошкільників. 2019. URL : <https://www.repository.sspu.edu.ua/bitstream/11>
39. Лебедева Л.Д. Арт-терапия в педагогике. *Педагогика*. 2000. №39. С. 5-8.
40. Ленів З. П. Арт-терапия в процесі діагностування усного мовлення старших дошкільників. *Психолінгвістика*. 2014. Вип. 15. С. 73-84.
41. Ленів З. П. Діагностика усного мовлення старших дошкільників засобами арт-терапії : навчально-методичний посібник. Київ : Спадщина, 2011. 64 с.
42. Ленів З. П. Корекція порушень усного мовлення у дітей старшого дошкільного віку засобами арттерапії : автореферат дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / З. П. Ленів ; керівник роботи М. К. Шеремет ; Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 21 с.
43. Липакова В. И. Значение формирования речевой коммуникации для детей с умеренной умственной отсталостью. *Коррекционная педагогика: проблемы теории и практики*. СПб. : РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. 252 с.
44. Литвиненко В.А. Корекція фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення дітей дошкільного віку засобами артпедагогіки : навч.-метод. посіб. Суми : Сум. держ. пед. університет, 2019. 144 с.

45. Маллер А. Р. Воспитание и обучение детей с тяжелой интеллектуальной недостаточностью. Москва : Академия, 2003. 208 с.
46. Малюємо пальчиками / В.В. Кулик, М. А. Карманова. Харків : Видавничий дім «Пегас», 2018. 64 с.
47. Миронова С. П. Використання у корекційній роботі з розумово відсталими дітьми нетрадиційних методів лікувальної педагогіки і психотерапевтичних технологій. *Актуальні питання корекційної освіти. (педагогічні науки)*. Збірник наукових праць / за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006. 2015. Вип. 5 (1). С. 218-228.
48. Миронова С. П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підручник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. 312 с.
49. Миронова С. П. Основи корекційної педагогіки : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 264 с.
50. Мішкулинець О.О. Використання арт-терапевтичних методик в умовах інклюзивного освітнього середовища. Психологія: теорія і практика. Мукачево: РВВ МДУ, 2018, С.76-89.
51. Мозговой В. М. Основы олигофренопедагогтики. М. : Академия, 2006. 224 с.
52. Молчанова О.М. Застосування ліній, каракулів та геометричних форм у процесі спонтанної творчості терапевтичного малювання. Кропивницький, 2020. 78 с.
53. Нодельман В. И. Особенности разговорной речи умственно отсталых младших школьников. Дефектология. 2008. № 6. С. 5–13.
54. Омарова П. О. Генезис проблемы общения умственно отсталых детей в коррекционной педагогике и психологии. *Сибирский педагогический журнал*. 2008. № 9. С. 232–248.

55. Павлюк Р.О. Артпедагогіка як наука: зміст, суть, значення та форми впровадження. URL : https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/943/1/Roman_Pavlyuk_PA_17_FLMD_PL.pdf
56. Певзнер М. С. Клиническая характеристика детей с задержкой психического развития. *Дефектология*. 1980. № 3. С. 55–59.
57. Плескач М. М. Використання методів арттерапії та артпедагогіки в рамках психолого-педагогічного супроводу інклюзивного навчання. URL : roippo.org.ua/.../pleskachm.m.vykorystannyametodivartt.
58. Рибцун Ю. В. Использование логопедической куклы в коррекционной работе с детьми с ОВЗ. *Альтернативная реабилитация*. Минск : РИВШ, 2012. С. 307–313.
59. Руденко А.В. Ігри і казки, які лікують. Книга 1. Харків : Основа, 2017. 208 с.
60. Руденко А.В. Ігри і казки, які лікують. Книга 2. Харків : Основа, 2020. 176 с.
61. Руденька Т. М. Арт-педагогіка як інновація сучасної професійно-педагогічної теорії і практики. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя*. Сер. : Психолого-педагогічні науки. 2012. № 4. С. 59-63.
62. Садова І. Арт-терапія як ефективна технологія соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в сучасних умовах *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2017, № 1 (65). С. 270-279.
63. Сергєєва Н.Ю. Арт-педагогічний супровід професійної підготовки майбутнього вчителя : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.08, 13.00.01. Чебоксари, 2010. 11 с.
64. Синьов В. М. Психологія розумово відсталості дитини / В. М. Синьов, М. П. Матвєєва, О. П. Хохліна. Київ : Знання, 2008. 359 с.
65. Сордія О. Використання елементів арт-педагогіки на уроках української мови і літератури. *Рідна школа*. 2016. № 8-9. С. 57-60.

66. Сорока О. В. Арт-терапія як фактор збагачення творчості вчителя початкової школи. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2012. № 64. С. 145-151.

67. Сотнікова О.В. Арт-педагогіка як інноваційна технологія особистісно-орієнтованого навчання та виховання URL : <https://vseosvita.ua/library/statta-art-pedagogika-ak-innovacijna-tehnologia-osobistisno-orientovanogo-navcanna-ta-vihovanna-17410.html>

68. Стасенко В. Г., Фоменко О. А. Інноваційні терапевтичні технології роботи з особливими дітьми. *Дитина з особливими потребами*. 2018. № 5 (41). С. 4-12.

69. Тадеуш О. М. Арт-педагогіка як поліфункціональна технологія навчання, виховання та розвитку особистості. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Сер. : Педагогічні науки. 2018. Вип. 170. С. 118-122.

70. Таранова Е. В. Артпедагогический практикум по работе с дошкольниками: игры, упражнения, занятия. Ставрополь : Ставропольсервисшкола, 2003. 95 с.

71. Тарарина Е. Практикум по арт-терапии в работе с детьми. Київ : АСТАМИР-В, 2019. 256 с.

72. Тарасун В. В. Психолого-педагогічна допомога дітям переддошкільного віку з особливостями в розвитку: напрями реалізації. Монографія. Київ : Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2012. 412 с.

73. Ткач Р. М. 50 целебных сказок для детей. Київ : Феникс, 2014. 215 с.

74. Ткемаладзе З. П. Арт-педагогіка в сучасній освіті. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2018. Вип. 23. С. 41-45.

75. Хлебнік С. Р. Арт-педагогіка в підготовці соціального гувернера до соціалізації дітей з вадами розвитку. *Вісник Запорізького національного університету*. № 1 (14). 2011. С. 104 –107.

76. Целебная боюська: сказки-раскраски для детей 3-6 лет / Доктор Сказка. Киев : ООО Колесо жизни, 2015. 84 с.
77. Чемоніна Л. Арт-педагогічні технології як засіб формування мовно-літературної компетентності учнів початкової школи. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. : Педагогічні науки.* 2018. Вип. 3. С. 105-116.
78. Черевко О. В. Арт-педагогіка в роботі учителя-предметника и класного керівника. 2014. URL : <http://45minut.info/load/22>.
79. Чобанян А. В. Передумови мовленнєвого розвитку дитини з помірною розумовою відсталістю. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти.* 2015. Т. 2, № 2. С. 11–16.
80. Шевченко С. І. Багатоаспектність казкотерапії як напрямку сучасної практичної психології. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка. Інститут психології Г.С. Костюка АПН України.* 2010. №10. С. 833-834.
81. Шевченко Ю. С. Принципы арттерапии и артпедагогика в работе с детьми и подростками. Балашов : Изд-во Балашов. пед. ин-та, 1998. 53 с.
82. Штіль С.Ю. Сенсорний розвиток дітей дошкільного віку з особливими потребами засобами гудзикотерапії. *Дитина з особливими потребами.* 2015. № 7. С. 6-9.
83. Шульженко О. С. Ефективність використання засобу арт-педагогіки в закладах вищої освіти. *Молодий вчений.* 2019. № 8 (2). С. 260-263.
84. Шумакова Н.Ю. Артпедагогіка как гуманистическая система образования учащихся в области физической культуры. Дис.докт пед.наук. 2006. Майкоп.